

Ludwig Wittgenstein: *O istote*

Kalligram. Bratislava 2006, 160 s.¹

Zatiaľ posledným počinom ojedinelého edičného projektu vydavateľstva Kalligram je preklad Wittgensteinových zápiskov z rokov 1949 – 1951, ktoré vyšli prvý raz roku 1969 pod názvom *Über Gewissheit – On Certainty (O istote)*. Prekladať a vydávať u nás dielo filozofa Wittgensteinovho významu je ambiciózny zámer, ktorý možno iba privítať. K úrovni samotných prekladov nemám vážnejšie výhrady, neodpustím si však kritickú poznámku na adresu celkovej koncepcie. Nemožno totiž považovať za štandardný postup, ak sa do edície spisov osoby X zaraďujú práce osôb Y, Z atď., a to bez ohľadu na ich kvalitu a relevantnosť. To sa, samozrejme, netýka editorových úvodov alebo doslovov; je právom a za určitých okolností dokonca povinnosťou editora doplniť text súvislosťami. Považujem však za nevhodné a za skutocnú kuriozitu svojho druhu zaradenie Ramseyho recenzie *Traktátu* (navyše nepochopiteľne k *Denníkom*), a článkov G. Gabriela (k *Traktátu*), G. E. Moora a F. Stoutlanda (k *O istote*) do edície filozofických spisov Ludwiga Wittgensteina. Nechcime si ani predstavovať, aká by bola reakcia samotného poškodeného, ktorý sa okrem iného raz nechal počuť, že Moorova prednáška *Dôkaz vonkajšieho sveta* by bola naozaj komickým predstavením, ak by ju bol býval predniesol ktokoľvek iný ako Moore sám.² Russellov *Úvod k Traktátu* by sa azda dal obhájiť — ako súčasť pôvodného vydania *Traktátu* v angličtine (preklad Ogden – Ramsey) —, je však záhadou, prečo ho editori zaradili k *Denníkom* a nie k *Traktátu*. I v tomto prípade by však stálo za to zvážiť Wittgensteinov odmietavý postoj k obsahu Russellovho úvodu.

V *O istote* Wittgenstein reflektuje a kritizuje Moorov „dôkaz“, že vonkajší svet predmetov nezávislých od našich myslí existuje (*pace* idealizmus), a jeho obhajobu epistemických nárokov zdravého rozumu (*pace* skepticizmus).³ Moorov dôkaz je sám osebe pozoruhodnou procedúrou: (i) Moore zdvihne jednu ruku, pritom robí určité gesto, a povie „Toto je jedna ruka“; (ii) potom zdvihne druhú ruku, urobí gesto, a povie „Toto je druhá ruka“; (iii) z premís vyvodí, že existujú dve ľudské ruky; (iv) a nakoniec uzavrie, že vonkajší svet

¹ Práca na recenzii bola podporená grantom GA ČR č. 401/03/H047.

² Norman Malcolm to uvádza v článku „Moore and Wittgenstein on the Use of ‘I know’“ (*Thought and Knowledge*, Ithaca, Cornell University Press, 1977), odkazujúc na súkromný rozhovor s Wittgensteinom. Wittgenstein zrejme mienil, že len Moorova intelektuálna poctivosť a morálna integrita zachránila tento inak filozoficky naivný text pred fiaskom.

³ Obidva Moorove články „The Proof of External World“ a „A Defence of Common Sense“ možno nájsť v jeho *Philosophical Papers* (London, George Allen & Unwin Ltd., 1959).

existuje, pretože jeho ruky sú predmetmi vonkajšieho sveta. V *Obhajobe zdravého rozumu* zase prišiel s tvrdením, že je mnoho vecí, o ktoré on s istotou vie, o ktorých však niektorí filozofi tvrdia, že ich nemožno (s istotou) vedieť, resp. tvrdia veci, ktoré nie sú zlučiteľné s predpokladom, že ich možno vedieť (napr. že nie sú pravdivé). Moore uvádza niekoľko takých propozícií/truizmov; okrem iného: Že existuje živé ľudské telo, ktoré je jeho telom; že toto telo sa nikdy nevzdialilo ďaleko od zemského povrchu; že svet existoval už dlho pred tým, než toto telo začalo existovať; že je telom ľudskej bytosti, ktorá mala a máva vnemy, pocity, myšlienky, sny, atď.; že existovali a existujú mnohé iné ľudské telá, ktoré sú telami ľudských bytostí, ktoré tiež mali a majú vnemy, pocity, myšlienky, sny, atď. Moore tiež tvrdí, že s istotou vie, že každý z nás ako ľudská bytosť vie za seba obdobné veci, ako vie on sám.

Naivitu Moorovej procedúry vidí Wittgenstein v tom, že očividne nemôže presvedčiť zarytého skeptika – idealistu (§ 19, 24, 520, 521). Ak skeptik odmieta uznať, že náš v praxi etablovaný systém epistemických záruk a evidencie garantuje poznanie či vedenie, prečo by mal Moorovi uznať, že vie, že tu a teraz je jedna ruka? Moorovo úprimné ubezpečenie, že to vie, skeptika sotva presvedčí (§ 19, 24, 520); aj dôveryhodný človek sa totiž môže zmýliť a subjektívny pocit istoty sám o sebe nie je vedením, pretože si môžeme byť niečím istí, a pritom sa v tom mýliť, nemôžeme však vedieť nič, čo nie je pravda (§ 12 – 16, 20 – 22, 30, 489). Nárok vyjadrovaný súdom alebo tvrdením formy „Viem, že atď.“ sa musí obhájiť uvedením pádných dôvodov, zodpovedaním otázky „Ako to vieš?“ (§ 18, 40, 91, 550, 551). Ak by sa však skeptik Moora opýtal „Ako vieš, že tu je jedna ruka?“, aká by bola Moorova odpoveď? Že ju tam vidí tak jasne, ako len niečo môže vidieť? Lenže skeptik sa nenechá tak ľahko uchlácholiť a bude sa pýtať, ako Moore vie, že ju tam vidí, veď by mohol mať práve takú vizuálnu skúsenosť, aj keby pod vplyvom drog halucinoval alebo sníval a len sa mu to zdalo. Ak Moore nedokáže odlišiť bdenie od snenia, zdanie od skutočnosti, nemôže podľa skeptika ani vedieť, že tu a teraz je jedna ruka. Moore však sám priznáva, že to nedokáže. „Ak vieš, že tu je jedna ruka, tak všetko ostatné ti uznáme“ (§ 1). Ako odpoveď skeptikovi je Moorova procedúra bezcenná, neponúka totiž to, čo skeptik žiada – záruku, že aspoň niektoré empirické propozície nepodliehajú nijakej, teda ani skeptikovej radikálnej pochybnosti, ktorú motivuje možnosťou totálnej ilúzie a omylu.

Naivitu Moorovho dôkazu nie je príliš ťažké pochopiť; zaujímavejšie je to, že Wittgenstein identifikuje u Moora akúsi potlačenú tendenciu, ktorá kolидуje s jeho snahou obhájiť pred skeptikom náš nárok na empirické poznanie. Táto tendencia je ešte výraznejšia v jeho *Obhajobe zdravého rozumu*. Moore si zrejme musel byť vedomý, že čírym vypočítavaním vecí, ktoré

„s istotou vie“, nemôže zarytého skeptika presvedčiť. Ak priznáva, že nemá skeptikom požadované záruky, pritom však trvá na tom, že o určitých pozíciách nemôže pochybovať, implicitne tým akoby spochybňuje skeptikove otázky a pochybnosti. Akoby hovoril: O tom, že tu a teraz je jedna ruka, nemôžem vôbec pochybovať; je to pre mňa také isté, ako len niečo môže byť, a nepotrebujem na to žiadnu extra záruku. Zdá sa, že Wittgenstein by s takýmto postojom súhlasil, pretože hovorí, že pochybnosť a možnosť omylu je u určitých empirických propozícií (napr. Moorovho typu) viac než len nepravdepodobná — je pre nás priam nezrozumiteľná a logicky vylúčená (§ 54, 151, 193, 194). Súhlasí, že ak o niečom nemožno zmysluplne pochybovať, je to pre nás absolútne resp. objektívne isté; odmieta však Moorovu inferenciu, že ak to je absolútne isté, potom to vieme. Tým *de facto* odmieta karteziánsku paradigmu, podľa ktorej možno vedieť len to, čo je absolútne isté v tom zmysle, že neexistuje rozumný dôvod o tom pochybovať. Na základe akých úvah odmieta túto paradigmu?

Wittgenstein rozlišuje *subjektívnu istotú*, *objektívnu istotú* a *vedenie* (poznanie). O prvej by hovoril v prípade, keď nie je pripravený uviesť pádne dôvody v prospech svojho neochvejného presvedčenia, o ktorom však možno zmysluplne pochybovať; o druhej by hovoril v prípade, keď sú akékoľvek pochybnosti ohľadom jeho presvedčenia nezrozumiteľné (nevzniká ani potreba zdôvodňovať); a o vedení by hovoril v prípade, keď je presvedčený o niečom, o čom možno zmysluplne pochybovať, je však pripravený uviesť pádne dôvody v prospech presvedčenia a pochybnosti tak eliminovať (§ 11 – 16, 18, 40, 91, 194, 243). Svoje tvrdenie o *vedení* dokladá mapovaním jazykovej praxe. Význam výrazu, pojem, ktorý vyjadruje, je daný jeho správnym použitím, ktoré opisuje gramatika a jej pravidlá (§ 61 – 65). K aplikácii výrazu však dochádza vždy v nejakej situácii a hovoriť preto o význame výrazu či o význame vety bez ohľadu na akýkoľvek kontext použitia je filozofická tendencia, ktorú Wittgenstein vytrvalo kritizuje. Výnimkou nie sú ani pojem vedenia, ani vety formy „Viem, že atď.“. *Výraz „viem“ by som chcel rezervovať pre tie prípady, v ktorých sa používa v normálnej komunikácii* (§ 260). Príležitosť tvrdiť propozíciu formy „Viem, že atď.“ a nárokovať si poznanie podľa Wittgensteina vzniká v konkrétnej situácii a v konkrétnej jazykovej hre (§ 403 – 409), v ktorej dokážeme určiť, ako by vyzeral omyl, pochybnosť, zdôvodnenie a overenie (§ 3, 17, 18, 23, 32, 40, 90, 372, 550). Tieto úvahy prekladá ďalšími, týkajúcimi sa pochybovania. Pochybovanie sa deje vždy v kontexte nejakej jazykovej hry, ktorá je možná len na základe istoty a nezodôvodnenej viery, pretože inak by hra ani nemohla vzniknúť, (§ 24, 115, 160, 163, 310 – 315, 329, 337, 341, 524). Na rozumné pochybovanie tiež treba mať dobré dôvody — rozumný človek totiž o určitých veciach nepochybuje

(§ 122, 323, 458, 519). Vyjadrovať pochybnosti v súvislosti s určitými propozíciami môže byť nepochopiteľný akt (§ 117, 120, 247, 255, 338). Pochybnosť bez základu a prejavov v konaní a správaní je jalová (§ 7, 120, 247, 338).

Rozumná pochybnosť vzniká, ak dôvody a evidencia v prospech presvedčenia alebo tvrdenia neprevažujú, resp. sú prevažované tými v jeho neprospech; zdôvodňovanie je potom *de facto* akýmsi procesom vytesňovania pochybnosti na prijateľnú úroveň (závislú od situácie!) a je adekvátne, len ak sú dôvody uvádzané v prospech presvedčenia istejšie než presvedčenie samé. Zdôvodňovanie, pochybovanie a vedenie teda patria jedno k druhému; objektívna istota je na druhej strane „*mimo oprávneného a neoprávneného*“ (§ 263). Presvedčenie môže získať štatút vedenia, len ak sa nachádza v logickom priestore overovania, udávania dôvodov či posudzovania evidencie v jeho prospech, resp. neprospech. Dôležitou témou Wittgensteinových zápisov je to, že vyjadrenie pochybnosti je v prípade určitých empirických propozícií (napr. Moorových) nezrozumiteľné, respektíve stáva sa zrozumiteľným len za nezvyčajných okolností (§ 347 – 350). Normálne je mimo akúkoľvek pochybnosť, že mám dve nohy, že moje končatiny sú v takej a takej polohe, atď.; dajú sa však predstaviť situácie, v ktorých by vyjadrenie, a teda aj odstránenie pochybnosti o tom dávalo zmysel. Po rizikovom chirurgickom zákroku odstránenia gangrény sa pacient zobudí a pohľadom sa uisťuje (čím vyjadruje pochybnosť), či má obidve nohy. Mohol by sa dokonca opýtať kolegu pacienta „Mám obidve nohy?“. Za normálnych okolností sa však neuisťujeme pohľadom ani otázkami, či máme obidve nohy. Zmyslová skúsenosť ani evidencia iného druhu totiž nezaručuje propozíciám typu „Tu je jedna ruka“ či „Mám dve nohy“ ich stabilitu v našom systéme vier a presvedčení, pretože to, čo zdôvodňuje, musí byť istejšie než to, čo je zdôvodňované. Svedectvo mojich zmyslov alebo iných osôb však nie je o nič istejšie než moje presvedčenie či súd, že mám dve ruky (§ 243, 250). Po prvé, normálne si neoverujem (pohľadom či inak), koľko končatín práve mám; po druhé, ak by bolo moje presvedčenie/súd v rozpore so zmyslovou skúsenosťou, mohol by som rovnako dobre (a možno skôr) spochybniť svoje zmysly či optimálnosť pozorovacích podmienok: „*Prečo by som nemohol testovať svoj zrak tak, že sa pozriem, či vidím svoje dve ruky. Čo testuje čo?*“ (§ 125). Nie je jasné, čo by sa mohlo pokladať za istejšie ako propozície Moorovho typu – preto nemožno hovoriť ani o dôvodoch/evidencii v ich prospech ani o dôvodoch/evidencii v ich neprospech (§ 250).

Dokážeme si síce predstaviť situácie, v ktorých by Moore mohol tvrdiť svoje propozície, tieto okolnosti však nenahrávajú filozofickým ambíciám (§ 264, 406, 407, 622). V takýchto situáciách sa principiálne vieme zhodnúť na tom, ako by vyzerala pochybnosť a omyl, a čo máme pokladať za overenie

tvrdenia (§ 23). Škála prípustných pochybností i nárok na poznanie sú dané situáciou a v intenciách situácie sa tento nárok buď obháji, alebo nie, pochybnosti sa buď odstránia, alebo nie (§ 347 – 350). Moorovou chybou je to, že prijal pravidlá hry, ktorú skeptik režiruje tak, že nič z toho, čo by sa dalo bežne uviesť ako evidencia v prospech empirických propozícií, nebude akceptované. Skeptik dramatizuje našu epistemickú situáciu hyperbolami typu: Ak nás zmysly občas klamú, ako môžeme vylúčiť, že nie sme klamaní neustále (?); ak občas nevieme rozlíšiť, či bdieme alebo snívame, ako môžeme vylúčiť, že práve teraz nesnívame (?), atď. Tvrdí, že pokiaľ tieto možnosti nedokážeme vylúčiť, je tu vždy priestor na omyl a dôvod na pochybnosť, a preto nedokážeme obhájiť náš nárok na poznanie. Wittgenstein však upozorňuje, že naša bežná epistemická prax je založená na forme viery, manifestovanej v poslednej inštancii v našom konaní a správaní, že zmysly nás klamú práve len občas, že sen strieda bdenie a že ich dokážeme rozlíšiť, že neistota a pochybnosť predpokladá istotu a vieru, nepravda pravdu, omyl poznanie (§ 232). Pochybnosti motivované divokými myšlienkovými experimentmi nemajú súvis s bežnou praxou skúmania, pochybovania, overovania a podobne (§ 403 – 409). Lenže naše epistemické pojmy odvodzujú svoj obsah od ich použitia v bežných situáciách a jazykových hrách a nemusia byť preto „definované“ pre fantastické situácie.

Nielenže bežne nepochybujeme o tom, o čom chce skeptik teoreticky pochybovať (to ostatne sám skeptik uznáva), nie je ani jasné, ako je možné koherentne pochybovať o všetkých empirických propozíciách. „*Pochybnosť, ktorá by pochybovala o všetkom, by nebola pochybnosťou*“ (§ 450). Zdá sa napríklad, že skeptik nepochybuje o význame svojich slov a výrokov; lenže to, že slovo „ruka“ znamená ruku a nie nohu, je nepochybne kontingentná, empirická záležitosť. „*Kto si nie je istý nijakým faktom, ten si nemôže byť istý ani zmyslom svojich slov*“ (§ 114). „*Ak by som chcel pochybovať, že toto je moja ruka, ako by som sa mohol vyhnúť pochybovaniu o tom, či slovo „ruka“ má nejaký význam?*“ (§ 369). Wittgenstein obhajuje v *O istote* verziu holizmu: porozumenie a presvedčenie sú neoddeliteľne previazané a neexistuje žiadna ostrá hranica medzi pravdami založenými na význame a faktuálnymi pravdami (§ 80, 81, 141, 142, 144). Ak by sa skeptik predsa uchýlil k obrane, že vo sfére významu neexistuje rozdiel medzi zdaním a realitou, že preto musí vedieť, čo jeho slová znamenajú, čelil by Wittgensteinovým argumentom proti súkromnému jazyku, ako ich rozviedol vo *Filozofických skúmaniach* (v *O istote* pozri § 306, 307).

Ak nie na spoľahlivej evidencii a pádných dôvodoch, tak na čom sa zakladá objektívna istota: „*Čo znamená: pravdivosť vety je istá?*“ (§ 193). Wittgenstein hovorí: „... Moore ... uvádza skutočne len samé skúsenostné vety, ktoré

toráme bez zoláštneho overovania ... ktoré v systéme našich skúsenostných viet hrajú osobitnú logickú rolu“ (§ 136). Nešetří obrazmi, aby túto ich „osobitnú logickú rolu“ osvetlil: ich pravdivosť „patrí k nášmu vzťažnému systému“ (§ 83); „stoja mimo akejkolvek pochybnosti“ (§ 88); „ich rola je podobná role pravidiel hry“ (§ 95); sú „zakotvené vo všetkých mojich otázkach a odpovediach“ (§ 103); patria k systému, ktorý „je živlom argumentov“ (§ 105); pokladať ich za pevné „patrí k metóde nášho pochybovania a skúmania“ (§ 151); patria „ku kostre celého nášho uvažovania“ (§ 211). Ich osobitná rola spočíva v tom, že formujú samotný rámec či logický priestor našich skúmaní; preto ich ani nepodrobujeme bežným procedúram empirického skúmania, akými sú navrhovanie hypotéz, uvádzanie dôvodov v ich prospech, resp. neprospech, potvrdzovanie, resp. vyvracanie testovaním ich predpovedí vo svetle evidencie (§ 101 – 104, 151, 211, 308). Sú ako pravidlá či normy, ktoré konštituuju a reguluju jazykovú hru, určujúc, čo je zmysluplným ťahom v hre; pravidlá, ktoré sa síce nemusíme explicitne učiť, ktoré však môžeme rozoznať zo vzorcov a pravidelností prítomných v jazykovej hre (§ 95, 151, 152). Bez nároku na definíciu *sensu stricto* (podľa Wittgensteina je v tomto prípade možný len výpočet rodinných podobností) by sa dalo povedať, že jazykové hry sú diskurzmi komunity, majúce základ v určitom type konaní (akciách a reakciách) príslušníkov komunity. Tieto diskurzy môžu byť jednoduchšie alebo komplikovanejšie, viac alebo menej závislé od iných diskurzov.⁴ Ich pravidlá nie sú normatívne v tom zmysle, že by *a priori* predchádzali a determinovali nejakú prax. Nie, najskôr je prax — „Am Anfang war die Tat“ — založená na zhode v reakciách členov komunity (nie nevyhnutne na dohode!!!), pravidlá a normy prišli na svet až s praxou. *Gramatika (logika* sa zdá byť nástupcom tohto pojmu v *O istote*) opisuje jazykovú hru prostredníctvom jej pravidiel — nepredpisuje jej ich.⁵

Wittgensteinov systém vier a presvedčení je však dynamický a pojmy ako *pravidlo*, *hypotéza* či *propozícia* nie sú ostro vymedzené. Hovorí, že empirické propozície netvorí homogénnu masu: Niektoré fungujú skôr ako pravidlá či normy skúmania, overovania a evidencie, iné sú tým, čo sa skúma a overuje (§ 98). Niektoré, ako „Zem existovala už pred 100 rokmi“, sú spoloč-

⁴ Ide o zjednodušenie: jednak odhliadam od fiktívnych jazykových hier, ktoré Wittgenstein často heuristicky využíva, jednak koncentraciou na *diskurz* ignorujem elementárnejšie jazykové praxe, ktoré Wittgenstein bežne nazýva jazykovými hrami (napr. rozkazovať – poslúchať, pýtať sa – odpovedať, klamať, atď.). Keďže jazykové hry hrajú vo filozofii, ako ju chápe Wittgenstein, heuristickú úlohu, ich demarkácia a vlastnosti nie sú nezávislé od filozofických cieľov, s ohľadom na ktoré ich invokujeme.

⁵ „How is the word used?“ and „What is the grammar of the word?“ I shall take as being the same question. In: *Wittgenstein's Lectures: 1932 – 1935*, ed. A. Ambrose, Prometheus Books, 2001.

né viac menej všetkým racionálnym bytostiam, ktoré zdieľajú náš obraz sveta, iné, ako „Moje meno je L. Koreň“, sú individuálneho charakteru. Rola niektorých, ako „Mám dve ruky“, je viac závislá od kontextu, rola iných, ako „ $2+2=4$ “, je menej závislá od kontextu. To, čo stálo istý čas pevne a tvorilo netematizované pozadie všetkého súdenia a skúmania, sa môže časom dať do pohybu a dostať sa do popredia (§ 95 – 98). Dôležité však je to, že „*k fundamentu všetkého operovania s myšlienkami (s jazykom) nepatria len vety logiky, ale aj vety majúce formu skúsenostných viet*“ (§ 401). Teda nielen tradičné istoty, logické a matematické propozície, ale aj empirické propozície môžu mať alebo nadobudnúť špeciálny štatút a plniť konštitutívno-normatívnu funkciu v našom jazyku, myslení (§ 105, 455, 461). Objektívne istoty nie sú zdôvodnené, nie sú výsledkom skúmania a overovania (§ 136 – 138), sú často netematizované, v istom zmysle však nič nehovorí proti nim, a všetko hovorí pre ne (§ 4, 93). V tomto zmysle sú piliermi empirického poznania, pretože sa o ne reálne (sic!) opiera naša bežná epistemická prax. Každé zdôvodňovanie musí niekde skončiť a vždy sa deje na podklade nezdôvodnených presvedčení či vier. „*Základom zdôvodnenej viery je nezdôvodnená viera*“ (§ 253). A nezdôvodnené viery sú primárne doma v našom konaní a správaní: „*Akoby zdôvodňovanie ani nemalo konca. Koncom však nie je nezdôvodnený predpoklad, ale nezdôvodnené konanie*“ (§ 110). To je, samozrejme, priamy útok na fundacionalistické koncepcie, ktoré sa usilujú o *a priori* rekonštrukciu či skôr revíziu princípov epistemickej praxe. Nič také však podľa Wittgensteina nie je možné ani potrebné.

Ladislav Koreň

John R. Searle: *Mysel', jazyk, spoločnosť*

Preložil Dezider Kamhal. Kalligram, Bratislava 2007, 192 s.

To, že filozof odchovaný v tradíciách analytickej filozofie si dokáže klásť aj na prelome dvoch tisícročí ambície, ktoré nielen „prorocké hlasy“ postmodernity už dávno diagnostikovali ako prelud, ale ktoré boli až na malé výnimky príliš cudzie duchu analytického myslenia, dokumentuje slovenskému čitateľovi toto syntetizujúce dielo nevelkého rozsahu už na jeho prvých stranách. Syntetizujúce preto, lebo Searle v ňom podáva zjednodušený – a v mnohých ohľadoch aj zjednodušujúci – pohľad na tri zásadné kategórie filozofických problémov, ktorým sa počas svojej filozofickej kariéry venoval. Fakt, že ide o dielo nevelkého rozsahu, môže vzbudiť podozrenie, keďže ide naozaj o dielo syntetizujúcej povahy. Veď jednotlivým otázkam, ktoré spa-